

Entäs

kun tulee se yhdestoista?

Suomettumisen uusi historia

Toimittanut Johan Bäckman

Werner Söderström Osakeyhtiö
Helsinki

2001

SISÄLLYS

SAATESANAT

Johan Bäckman: Pelkoa ja kiusantekoa – johdatus pehmeään
sosialismiin 11

OSA I

ECCE FINNIA TRIDENTEM!

Suomettumisen historiaa

Matti Klinge: Ecce Finnia tridentem!

– Tässä Suomi valtikkasi! 23

Seppo Hentilä: Kun historiankirjoitus kohraa
suomettumisen 57

Hannu Rautkallio: Olisiko Kekkonen pitänyt
säilöä kuitinkin? 71

Mikko Majander: Jälkiviisautta, traumaa ja karnevaalia 90

Aappo Kähönen: Ulkoinen ja sisäinen liikkumatila 103

Laura Kolbe: Pelko, torjunta, toveruus: kohtauksia suomalaisesta
ylioppilaselämästä 112

Matti Helin: Kirkon idänsuhteiden »eettisesti kyseenalainen»
tutkimus 127

Olli Ainola: Suomettumisen esikoulu 139

Jukka Kekkonen: Valta-analyysin vaarallisuus 155

Joni Krekola: Moskovan koulussa 164

OSA II
VIRTUAALINEN NEUVOSTOLIITTO
Suomettumisen journalistiikkaa

Jarl Hellemann: »Tapaus Solženitsyn» 189
Heikki Luostarinen: Virtuaali-Neuvostoliitto ja kylmän sodan
voima 207

Kaarle Nordenstreng: Me, media ja menneisyyden-
hallinta 218

Jukka Rislakki: Sosialismi, tango ja Viro-pornografia 231
Rein Ruutsoo: Hurraa, Moskovassa on ongelma! 241
Esko Salminen: Vaikeneva valtiomahti 257
Jouni Tervo: Toimittajaliitto, taistolaisten käsikassata 264

OSA III
VENÄJÄ, SUOMEN ALITAJUNTA
Suomettumisen psykohistoriaa

Sergei Medvedev: Venäjä, Suomen alitajunta 287
Jukka Relander: Suomettuminen – eliitin ideologia? 304
Jari Ehmrooth: Saatanallisen symbioosin jälkihoito 315
Juha Ala: Idealisaatio ja uhri 321
Risto Alapuro: Taistolaisten puolustus 339

OSA IV
ETUVARTIO VAIKO LINNAKE
Suomettumisen sotilaspolitiikkaa

Pekka Visuri: Puna-armeijan etuvartiosta
lännen linnakkeeksi? 347
Arto Nokkala: Venäläistä saippuaa ja muita suomalaisen sotilas-
politiikan erikoisuuksia 368

OSA V
NUORTEN OMA HISTORIA, ILMAN PAKKOVENÄJÄÄ
Suomettuminen historian ja venäjän opetuksessa

Sakari Suutarinen: Nuoret ja Suomen kansallisen suurkerto-
muksen omaksuminen 385
Sirkka Ahonen: Nuoret ja kollektiivisen muistin suomettumi-
nen 401
Maria Ågren: Miksei venäjä kiinnosta? 418
Arto Mustajoki: (Venäjän) kieli keskellä suuta 433

OSA VI
SUOMALAISTEN PAREMPI, TURVALLISEMPI ELÄMÄ
Suomettumisen sosiologiaa

Yrjö Hakanen: Kenen asialla kommunistit? 449
Anna Rotkirch: Kun Suomi putosi puusta 471
Markku Kivinen: Taivaallisten sotajoukkojen aika on ohi 478
J. P. Roos: Jälkisuometumisesta uussuomettumiseen 487

OSA VII
SUOMEN LYHYET ASKELEET LÄNTEEN
Suomettumisen politologiaa

Aimo Kairamo: Miksi amerikkalaisrouva lähti
itkien huoneesta? 495
Unto Härmäläinen: Suometumisesta lännettymiseen 502
Teija Tiilikainen: Integraation hahmottamisen ongelma 506
Mika Aaltola: Kiusaus tulla huomatuksi 516
Jyrki Käkönen: Suomen lyhyet askeleet länteen 528
Christer Pursiainen: Suomettumisen sykli 542
Markus Lyra: Puolueettomuudesta gerontologiaan 554

OSA VIII

SUOMEN LAULAVA VALLANKUMOUS

Musiikkia suometumisesta

Miska Rantanen: Suomen laulava vallankumous 567

Anni Sinnemäki: Helsinki 577

OSA IX

NUORIA VIHAIJIA MIEHIÄ

Kalle Euro: Suomettuminen Kokoomuksessa 581

Sam Inkinen: Kekkonen, pukki paratiisissa 593

Antero Eerola: Asuimmeko eversti Kekkonen Gulagissa? 610

Ville Luukkanen: Ahneuden ääriviivat 621

Vesa Häkkinen & John Lagerbohm: Myytti menestystarinasta 635

OSA X

TUNNUSTUKSIA

Timo Vihavainen: Silloin kun minä suometuin 649

Jukka Tarkka: Suomettujan tunnustuksia 660

KIRJALLISUUS 675

LYHENNELUETTELO 690

HAKEMISTO 693

SAATESANAT

Tämä artikkelikokoelma valmistui vuosituhammen vaihtuessa toivomuksin, että se siirtää menneisyytemme tarkastelun korkeammalle ja rikkaammalle tasolle. Teoksella on 50 kirjoittajaa ja 10 osaa. Edustettuina on monta näkökulmaa, perustelua ja tieteenalaa. Kirjoittajat keskustelevat itsensä ja oman menneisyytensä kanssa, heidän artikkelinsa puhuvat toinen toisensa kanssa. Jokainen sana on yhtä arvokas.

Tein parhaani saadakseni mukaan erilaisia näkökulmia. Minua tuki eräänlainen talvisodan henki, tavoite unohtaa hetkeksi kiistat ja syventyä yhteisen asian hyväksi. Tämä yhteinen asia on historiamme ymmärtäminen ja menneisyytemme hallinta. Tämä henki tuntui tarttuvan kirjoittajiin ja odotan sen tarttuvan myös lukijoihin.

Vaikka kirjoittajien joukossa on monta akateemisen maailman edustajaa, teos on silti laadittu aivan tavallista suomalaista varten. Se on aikalaisten tilintekoa itsenäisen Suomen historian tärkeään kauteen.

Tämän teoksen kokoaminen kesti yli kaksi vuotta. Se syntyi kokonaan omasta aloitteestani, ilman taustavaikuttajia tai rahoitusta. Haluan kiittää kaikkia kirjoittajia niistä antoisista hetkistä, joita rehelliset, tietorikkaat ja oppineet artikkelit ovat minulle tarjonneet. Samalla kiitän kustantajia Simo Mäenpäättä ja Aleksi Siltalaa innokkaasta suhtautumisesta tähän teokseen.

Kirjan nimen valinnassa päädyin alikersantti Yrjö Lahtiseen, *Tunte mattoman sotilaan* todellisuudentajuiseen kommunistiin, joka tähtikirkkaana yönä keskustelee Vanhalan kanssa:

Kaarle Nordenstreng

ME, MEDIA JA MENNEISYYDENHALLINTA

Menneisyydenhallinta suomalaisessa historiankirjoituksessa on suomettumisen osalta vasta alullaan, kuten Heikki Ylikangas on todennut. Hänen mukaansa parhaillaan tuotettavia ensimmäisen polven tutkimuksia »kiihdyttää yhtäältä halua pyyhkiä yltä uusvasemmiston kannattamisen tai itäisen suurvallan tai peräti presidentti Kekkonen nöyristelyn jäljet ja muistot, toisaalta epäilyt siitä, että suomettuminen oli laadultaan pahempaa ja kannatukseltaan laajempaa, kuin nyt halutaan myöntää».¹

Oma motivaationi on vastakkainen näille molemmille suuntauksille: ilmoittaudun yhä entisen uusvasemmiston, itäisen suurvallan ja presidentti Kekkonen myötäilijäksi. En yhdy siihen muodinmukaiseen virteeseen, että Suomessa elettiin 1960-luvun jälkeen vaaran vuosia. Olen niitä, joiden mielestä suomettuneen ulkopoliittikkamme lähtökohdissa ja peruslinjassa ei ole häpeämistä, vaan joille se oli menestystarina.² Toisaalta olen valmis edistämään menneisyydenhallintaa asettamalla myös oman toimintani kriittiseen punnitukseen. Minusta ei kuitenkaan ole taikinkääntäjäksi enkä tunne tarvetta julkiripitykseen. Sitä paitsi minulla oli varsin normaali suhde kolmessa sodassa ryssää vastaan taistelleeseen majuri evp -isääni, joka ei mässäillyt muistoillaan – vaikka aihetta olisi ollut Pohjan poikien Viron-retkes-

tä Bengtskärin taisteluun – vaan joka ryhtyi 1950-luvulla vetämään turistimatkoja mm. Pietariin, jota hän ihaili paitsi tsaristisen loiston muistomerkinä myös isänmaallisen neuvostosotilaan kotipaikkana.

Minulla ei siten ole tarvetta asettua Freudin sohvalle sen kummemmin kuin eurooppalaisilla yleisesti.³ Olen viehättyynyt tutkistelevaan sodanjälkeisen yhteiskuntamme henkistä tilaa ja erityisesti sen nuoren älymystön mielenliikkeitä, johon itsekin 60-luvun puolivälistä lähtien kuului. Tämä on itselleni intellektuaalinen projekti – ei puhdistautumisriitti. Yritys vapautua leimakirveen jäljistä olisikin minun tapauksessani työlästä; sen verran rankasti olen tullut suomettajana mainituksi. Käytän energiani mieluummin siihen, että yritän tutkailla, mitä todella tapahtui.

Media ei ollut rähmällään

Totesin alkuvuodesta 1997 Helsingin yliopiston Venäjän ja Itä-Euroopan tutkimuskeskuksen eli Aleksanteri-instituutin järjestämässä *Venäjän tutkimuksen uusi aika* -seminaarissa, että suomettuminen oli ennen tiedonvälityksessämme vähäisempää kuin myöhempien aikojen poliittinen korrektilius antaa ymmärtää. Sain tiedotustutkijan yleistyksenä, että noina vuosina Neuvostoliitosta Suomen lehdistössä, radiossa ja televisiossa annettu kuva oli niukka mutta kohtuullisen kattava. Lisäisin, että tuo kuva oli jopa vääristymättömämpi kuin monissa meistä lännempänä olevissa maissa ja niiden yleensä syvemmin neuvostovastaisuuteen suuntautuneissa medioissa.

Tämä kanta perustuu ulkomaanuutisia koskeviin kansainvälisiin tutkimuksiin, joita olen itsekin ollut tekemässä; erityisesti Unescon teettämään 29 maan tutkimukseen *Foreign News in the Media*, jonka empiirinen aineisto koottiin 1970-luvun lopulla.

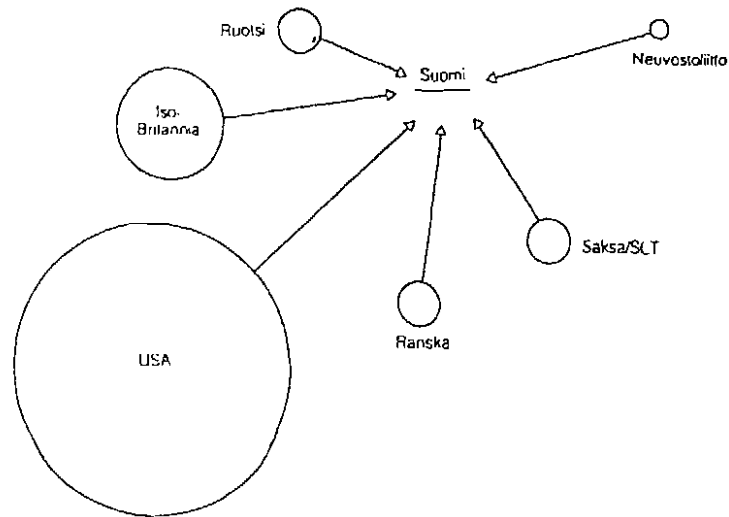
¹ *Ulkopolitiikka* 4/1999.

² Ylikangaskin puolusti tätä linjaa pääkirjoituksessaan *Häidenkivessä* 5/1996.

³ Metaforan koko Euroopasta Freudin sohvalle esitti Max Jakobson *Ulkopolitiikka*-lehden haastattelussa 4/1999.

Myös Ullamaija Kivikuru ja Jukka Pietiläinen päätyvät kirjassaan *Uutisia yli rajojen* toteamaan, että Suomen ulkomaan uutiset ovat noudarelleet pääpiirteissään muiden Länsi-Euroopan maiden kaavaa, paitsi että Suomessa on kerrottu Itä-Euroopasta hieman enemmän ja myönteisemmin kuin muualla Länsi-Euroopassa. Eli sen sijaan, että mediamme olisi ollut yksivivaisesti suomettunutta, uutisvirrat ovat olleet melko monipuolisia ja läntisiä.

Ettei metsä peity puilta, on hyvä muistaa, että suomalainen kulttuuri-ilmasto ja erityisesti sen laajalevikkoinen, nuorisoa koskettava populaarikulttuuri on koko sodanjälkeisen ajan ollut vahvasti angloamerikkalaista eli kaukana siitä neuvostonaapuruudesta, mitä politiikan ja talouden alalla erityisesti 1970-luvulla elettiin. Vaikka Neuvostoliiton osuus ulkomaankaupassa nousikin, ei se näkynyt kulttuurituonnissa eikä uutisvälityksessä, joka jatkui läntisen mallin mukaisesti. Kulttuurituonti Neuvostoliitosta on koko itsenäisyyden ajan ollut niin vähäistä, että suuri itäinen naapuri voisi yhtä hyvin sijaita kuussa. Tämän yleiskuvan on tiivistänyt lisensiaattityössään Olli Jalonen kuvioksi Suomen kulttuurituonnin suuntautuneisuudesta 1923–1978:¹

¹ Olli Jalonen on paremmin Finlandia-palkittuna kirjailijana tunnettu entinen oppilääkäri, jonka tutkimus julkaisiin kirjana *Kansa kulttuurien virroissa. tuonikulttuurin suunta ja voimat Suomessa itsenäisyyden aikana* (Helsinki Otava, 1985, kuva sivulla 267).

Yksi mittari mediamme suometumisasteesta oli se, miten ETY-prosessista raportoitiin meillä ja muualla. Kirjoitin tästä yhteenvetdon silloin, kun vietettiin Helsingin päätösasiakirjan allekirjoittamisen 10-vuotispäivää ja totesin liennytyksen edenneen läntisestä laatulehdistöstä huolimatta eikä suinkaan sen ansiosista.¹ Nyt runsaat 25 vuotta Helsingin päätösasiakirjan jälkeen, kun sitä on tullut tavaksi kiitellä reaalisozialismin romahduksen keskeiseksi instrumentiksi, on terveellistä muistaa, miten nihkeätä länsimedian suhtautuminen ETYKiin alussa oli. Suomalaismedia oli raportoinnissaan ja arvioissaan tasapuolisempi, muttei mitenkään kriitikittömän liturginen eli suomettunut. Kun seurataan ETY-kirjoittelua 80-luvulla ja verrataan sitä sellaisiin kylmän sodan hehkutusaiheisiin kuin neuvostoliittolais-hävittäjän alasampuma ereläkorealainen jumbojetti, vahvistuu yleisarvio, että länsimedia seurasi ideologisen sodankäynnin länsipuhureita vähät välittäen omista totuudellisuuden ja monipuolisuuden ideaaleistaan, kun taas Suomen media pysytteli kohtuullisesti keskitiellä ja samalla lähempänä läntisiä arvoja kuin itse läntinen valtamedia.

Nykyisen suomettumispäivittelyn keskellä on terveellistä muistaa, miten USA:ssa maan lehdistöä kritisoiivat ei vain Noam Chomskyn tapaiset vasemmistointellektuellit vaan myös establishmentin nimet kuten George Kennan, joka 1982 syytti mediaa »loppumattomasta sarjasta vääristelyjä ja yksinkertaistamista» sekä »Moskovan sotilasvoiman rutiininomaisesta liioittelusta». Journalismin tutkijat puolestaan totesivat 1983 raportissa *Neuvostoliiton imago Amerikan uutisvälineissä*, että USA:n tiedotusvälineet ovat »enimmäkseen auttaneet tekemään kriisin pysyväksi osaksi amerikkalaista tietoisuutta ja luomaan maahan varuskuntamielialan».²

ETY-prosessi ei siis näytä sanottavasti liikauttaneen median sisältöä, ei meillä eikä muualla. Sen sijaan journalistien arvo-

¹ *Ulkopolitiikka* 2/1985.

² Lainaukset em. artikkelistani *Ulkopolitiikka*-lehdessä.

maailmassa tapahtui noina vuosina kehitystä eikä vähiten juuri Suomessa. Tämä kehitys merkitsi rauhan ja kansainvälisen yhteisymmärryksen sisällyttämistä ammattieettiseen työkalupakkiin, joka Suomessa tunnetaan Journalistin ohjeet -nimisenä koodina. Näin ETYK:n ja YK:n periaatteet otettiin ammattiajattelussa aikaisempaa vakavammin. Suomettumista ympärillään näkevät paheksuivat tietysti tällaista kehitystä pitäen sitä puoleettoman riedonvälittäjän hairahtumisena poliittiseen rooliin, vieläpä vieraan vallan pussiin pelaavana politisoitumisena. Tosi-asiassa suomalaisen toimittajakunnan tutkimuksissa mitattu arvomaailma edustaa keskimääräistä länsimaista professionalismia eikä suinkaan muodosta maailmanlaajuisessa ammattikentässä mitään suomettumispiikkiä.

Kaikien kaikkiaan suomalainen media ei ollut rähmällään Neuvostoliiton edessä. Jopa kollegani Esko Salminen, jonka itesesensuuritutkimus edustaa suomettumisesta huolta kantavien oikeistolaisista näkökulmaa, vastaa kirjansa otsikon asettamaan kysymykseen *Vaikeneva valtiomahdi?* että Suomi ei ollutkaan niin rähmällään kuin on kuviteltu ja että lehtien neuvostomyöteily oli suurelta osin luonteeltaan taktista (kuvaava on loppuluvun otsikko: »Kumarrusta – ei rähmällään oloa»). Silti Salmisen haaviin tarttuu kasolti myös sitä mitä hän etsii: todistusaineistoa journalismin ja journalistien suometumisesta. Kirjan Englannissa julkaistu versio *The Silenced Media* (ilman kysymysmerkkiä) maalaa seinälle jo niin ruman kuvan suomalaismediasta, että jopa Salmisen hengenheimolainen Simopekka Nottamo moitti tätä sanomalehdenkustantajien äänenkannattajan palstoilla oman pesän likaamisesta.¹ Sinänsä Salmisen itesesensuuritutkimus ja sen hivelevä vastaanotto eri tahoilla on kuvaava tapaus anti-intellektuaalisesta menneisyydenhallinnasta, joka ansaitsee erillisen käsittelynsä toisessa yhteydessä. Tässä totean vain, ettei tutkimusnäyttö riitä todistamaan Suomen mediaa erityisen suometuneeksi.

¹ *Suomen lehdistä* 4/1999.

On siis kaikki syy puolustaa käsitystä, että journalismimme ei ollut mainittavasti suomettunut – paitsi ehkä sillä paradoksaalisella tavalla, että Neuvostoliiton läheisyys ja poliittisesti vielä jotenkin monipuolinen lehdistö tekivät siitä mallikkaamman näyttämön länsimaiselle pluralismille kuin oli tyypillistä meistä lännempänä. Tällä en tarkoita, että mediamme performanssi olisi ollut ideaalista; siinä oli monia puutteita ja vääristymiä – myös Neuvostoliittoa nuoleskelevaa itesesensuuriainesta. Mutta yleisesti ottaen ja kansainvälisesti vertaillen suomalainen journalismi ansaitsee noista vuosista varsin kunniallisen luokituksen.

Tämä yleisarvioni saattaa kuulostaa uskomattomalta sellaisesta, joka on antanut indoktrinoida itsensä paheksumaan suomettumista ja muuta »seitsemänkymmenlukuaisuutta». Ymmärtän, että horisontti on tuosta näkökulmasta kovasti erilainen, mutta en hyväksy rähmällään ololla mässäilyä, ellei sen tueksi esitetä vakuuttavaa näyttöä, kunnon positivistista empiriaa. Eivätkä tähän riitä vain yksittäistapaukset ja kuriositeetit kuten Yleistadion *Naapurineljännes*, vaan pitää olla yleiskuvaa ja pohjavirtaa – metsää ja maisemaa puiden ja pensaiden sijasta. Itse väitän yhä, kuten 70-luvulla, että oleellista mediakentässämme oli suomettumisen sijasta porvarillinen hegemonia ja että suomettumisleikkuri silotti vain pintaa jättäen syvärakenteen ennalleen.

Eliitti oli suomettunut

Samalla kun annan synninpäästön medialle, on sanottava että yhteiskunnassamme kyllä muutoin esiintyi epätervettä suomettumista ja että suomettuminen meni ajoittain överiksi nimenomaan eliitin piirissä. Eliitti on tietysti venyvä käsite, josta pitäisi puhua täsmentäen ja yleistyksiä välttäen. Poliittisesta eliitistä puheen ollen minusta kuitenkin näyttää päivänselvältä, että eniten syytä itsetutkisteluun on tänä päivänä entisen SKP:n »taistolaisilla», Maalaisliitto-Keskustapuolueen »k-linjalaisilla»

ja Kokoomuksen »remonttimiehillä». Viimeksi mainittuja kuvaa juttu Kuubassa pidetyillä nuorisofestivaaleilta, missä takapenkin journalisti kysyy kollegalta: »Kuka on tuo stalinistinen paneelikeskustelija?» ja saa vastaukseksi: »Suomen konservatiivipuolueen nuorisopomo.»

Toisaalta poliittinenkaan eliitti ei ollut niin rähmällään kuin voi kuvitella. Saatoin todeta tämän omakohtaisesti, kun yritin yhden nainoan kerran käyttää Tehtaankadun korttia nimityspoliitikkaan vaikuttaakseni. Tampereen rauhan- ja konfliktintutkimuslaitoksen TAPRI:n johtajan paikalta oltiin 1984 syrjäyttämässä vasemmistolaista Tapio Varista, ja pyysin Viktor Vladimirovia puhumaan hänen puolestaan ulkoministeri Paavo Väyrykselle. Vladimirov teki näin mutta sai pakit Väyrykseltä, ja johtajaksi nimitettiin keskustalainen Vilho Harle. Joskus vuosia aikaisemmin olin kääntynyt eräässä korkeakoulupoliittisessa asiassa suoraan Keskustan puheenjohtajan ja ministerin Johannes Virolaisen puoleen vedoten asemaani Neuvostoliitolle läheisen kansainvälisen journalistijärjestön IOJ:n presidenttinä. Virolaiseen neuvostokortti puri, kun sen löi pöytään suomalaisprofessori; Väyryseen se ei purrut, vaikka pelikaverina oli KGB:n asemapäällikkö. Väyryksellä oli kanttia kuin Kekkosella, kun taas Virolainen oli vasta kartuttamassa kanttiaan.

Operus tästä episodista on paitsi se, että suomettumisen polut olivat usein arvaamattomia ja paradoksaalisia, myös se että Neuvostoliitto oli politiikassamme todella vaikuttava tekijä – mutta vain tiettyyn rajaan asti. Oma toimintani yllä kerrotuissa tapauksissa oli täysin normaalia sen ajan pelikentillä; kukin kartutti neuvostokantiaan ja käytti sitä poliittisena pääomana parhaansa mukaan, kuin pörssiosakkeita konsanaan. Niissä oloissa olisi ollut tyhmää jättää hyödyntämättä tämä poliittinen pääoma. Sitä paitsi itselläni – kuten varmaan useimmilla muilla noina aikoina – oli myös melko realistinen käsitys tämän pääoman rajoista: sen noteeraus ei noussut Nokian tavoin pilviin. Suomessa säilyi suomettumisen valtakautenakin tietty epäluulo itänaapurin kohtaan – rajamaan sekaorientaatio, joka esti Neuvos-

toiliiton vaikutusvallan kasvun yli äyräitten.

Seuraava tapaus on kuitenkin muistutuksena siitä, että meikäläisellä akateemis-ulkopoliittisen eliitin edustajalla on aiheita myös lievään synnintuntoon. Ulkopoliittinen instituutti oli valitsemassa 1980 itselleen tiedotussihteerinä, ja nimityksestä päättävä Ulkopoliittikan Tutkimuksen Säätiön hallitus pohti valintaa useamman naishakijan välillä. Päätöksentekijöistä ulkoasiainministeriön edustaja Keijo Korhonen alleviivasi Katariina Koivumaan venäjän kielen taitoa ja instituutin tarvetta laajentaa nimenomaan Neuvostoliittoon kohdistuvaa tutkimustoimintaa. Opetusministeriötä edustava Kaarle Nordenstreng puolestaan korosti Sole Lahtisen journalistista kokemusta ja mainosti erityisesti hakija Erja Tikkaa, jolla oli paitsi journalistista ja diplomaattista kokemusta myös kepulaistausta – siis takeet instituutin pysymisestä virallisen ulkopoliittikan linjoilla. Hallituksen muista jäsenistä Paasikivi-Seutaa edustava Pekka Kuusi asettui minun kannalleni ja puheenjohtaja Jan-Magnus Jansson yritti tasapainoilla välissä, vaikka hänkin taisi kavahtaa oikeistolaisena tunnetun Korhosen ajamaa profiilinnostoa tulenaralla idäntutkimuksen kentällä.

Asia oli jäädä pöydälle, kun Korhonen poistui kokouksesta ovet paukkuen, mutta puheenjohtaja ratkaisi valinnan kallistamalla Korhosen ehdokkaan puolelle. Koivumaa ei sittemmin suinkaan tuonut taloon kavahtamaani oikeistolaisuutta eikä neuvostovastaisuutta, jota minä Kuusen kanssa karsastin – tässä tapauksessa ilmeisen turhaan koska kyseessä oli remonttisiiven kokoomuslainen. Asian ydin ei kuitenkaan ole henkilövalinta, vaan se, että minä ja monet muut emme noissa oloissa nähneet tarpeelliseksi satsata idäntutkimukseen, vaan sallimme idänsuhteiden kulissin korvaavan monipuolisen ja syvällisen tiedonmuodostuksen. Meidän tutkimussuomettajien puolustukseksi on toki mainittava, että sen ajan idäntutkimus maailmalla oli paljolti Nato-vetoista sovjetologiaa eli tieteen kaapuun puettua kylmän sodan ideologiaa. Sitä paitsi Ulkopoliittisella instituutilla oli paitsi virallisuontoinen yhteistyönsä Neuvostoliiton vas-

taavan lairoksen kanssa myös oma riippumaton, mutta matalalla profiililla toimiva idäntutkimuksen ryhmänsä.

Tästä huolimatta olen valmis nyt itsekriittisesti myöntämään, että Suomeen olisi voitu perustaa vahva Neuvostoliittotutkimuksen koulukunta jo noihin aikoihin tai viimeistään perestroikan käynnistyttyä 1980-luvun puolivälissä, sen sijaan että idäntutkimuksen laajennus Suomen Akatemian Venäjä-ohjelmiseen ja Aleksanteri-instituutteineen tapahtui vasta reaaliosialismin romahdettua 1990-luvun alussa. Yksi tiedotussihiteerin valinta Ulkopoliittisessa instituutissa on toki tutkimuspoliittisesti mitätön yksityiskohta, mutta se on mielestäni kuvaava tapaus siitä, miten suomettumisen eliitin ajatusmaailmassa ja sen ajan reaaliolituksessa toimi.

Selviytymiskeinot ovat monet

Väitän siis, että media ei ollut yleisesti ottaen suomettunut, mutta poliittisen ja tieteellisen eliitin ajattelutavat tietyssä määrin olivat. Eikä suomettumisen syndroomasta ole vapaa hänkään, joka silloin jätti intoilematta naapuriystävyyden puolesta, mutta joka samalla piti toisinajattelun omana tietonaan tai korkeintaan supisi siitä luotetussa seurassa. Moni tällainen kyyristelijä on nyt rakentanut suomettumisesta peikon, jolla kiirehtii leimaamaan senaikaisia virallisen linjan kannattajia. Neuvostoliiton romahdettua ja Suomen liittyttyä EU:hun on muotiin tullut erityisesti tiedorusta koskeva jälkiviisastelu, jossa tämän hetken oikeaoppiset kaivelevat suomettumisen ajoilta esiin todisteita omasta siviilirohkeudestaan ja samalla tuomitsevat entiset Neuvostoliiton partnerit tyhmiksi aaseiksi tai suorastaan maanpettureiksi. Ei siis yritystäkään ymmärtää ja analysoida sitä mitä tuli tehdyksi, vaan selviytymisstrategiaa, jolla hoidetaan omia traumoja.

Tämän lajin traumanhoito on viime vuosina ollut yleistä ja äänestä, mutta ilmionä se ei ole erityisen mielenkiintoista. Sen sijaan niiden selviytymisstrategiat, jotka olivat suometta-

mistyössä aktiivisesti mukana, ovat ainakin minua puhutelleet sekä älyllisesti että moraalisesti – olinhan itsekkin yksi heistä ja monia olen sittemmin joutunut lähietäisyydeltä seuraamaan. Elävä todistusaineisto on hahmottunut mielessäni seuraavanta-paiseksi tylogiaksi niistä ratkaisuista, joita erityisesti entiset taistolaiset mutta myös muut suomettajat tuntuivat valitsevan – kuka vain yhden kerrallaan, kuka kahta tai useampaa yhdistellen.

1. *Täyskäännös.* Kansainvälispoliittinen orientaatio muuttuu päinvastaiseksi: neuvostoystävästä tulee EU:n ja Naton kannattaja, neuvostovastaisuuden paljastajasta Venäjän epäilijä. U-käännöksessä vaihtuu tietysti myös yhteiskuntapoliittinen maailmankuva, jossa työväenluokka muuttuu käyttövoimasta painolastiksi ja markkinavetoinen omistus nousee kaiken mitaksi. Mennyttä ei kielletä, mutta sen vanhakantaisuutta päivitellään ja uuden viiteryhmän tueksi ammennetaan todistusta »viinan kauhistuksesta».
2. *Epäpoliittisuus.* Kielletään asioiden poliittisuus ja vältetään yhteiskunnallisia kannanottoja. Kun aikaisemmin miltei kaikki nähtiin poliittisena, erityisesti Neuvostoliiton johtaman edistyksen ja USA-vetoisen taantumuksen välisenä ideologisena taisteluna, nyt vetäydytään syrjään ennen niin paheksuttujen teknokraattien tapaan. Ammatissa vaihdetaan aatteista tekemiseen, tutkimuksessa makrosta mikroon.
3. *Tunnontuska.* Moraalinen krapula johtaa edellisten ratkaisujen sijasta jatkuvaan surutyöhön. Itsetutkistelun kärki kohdistuu nykyiseen ja tulevaan, kuten sillä taistolaisuuden myötäjuoksijalla, joka toteaa itsetuoskinnan sittenkin helpoksi lajiksi kun vain huudetaan »olin väärässä» ja unohdetaan koko juttu. »Vaikeampaa on tunnustaa, että väärässä voi olla jatkossakin, jopa nyt.»

4. *Tosiusko*. Maailmankuva pysyy järkähtämättömänä, vaikka Neuvostoliitto ei palaa ja ympärillä kuhisee takinkäännös. Painopiste siirtyy ulkopolitiikasta yhteiskunnan sisäiseen tilaan, erityisesti sosiaalipolitiikkaan ja vähäosaisten asemaan. Jos Jeesus olisi syntynyt taistolaisena, hän olisi tänään tässä lokerosa.

Typologia on tehty empaattisesti. En ole halunnut antaa käveleville sairaskertomuksille kasvoja – pientä jeesustelua lukuun ottamatta – enkä edes nimerä eri tyyppisiä sinänsä herkuttelevilla herjoilla. Voimme vapaasti tunnistaa näitä piirteitä niin lähimaisista kuin itsestämme.

Yllä tyyppissä 3 olen siteerannut Antti Blåfieldia, *Helsingin Sanomien* pääkirjoitustoimittajaa ja entistä oppilastani (joka osallistui kesän 2000 kulttuurikeskusteluun Martin Heideggerin natsisympatioista).¹ Blåfieldin vilpittömyyttä voi vain ihailla, ja samaa rehellisyyttä sopii toivoa typologian joka lokeroon. Toisaalta on myönnettävä, että maan suurimman lehden pääkirjoitustoimittajan asemassa ihmisellä on varaa olla vilpiton – toisin kuin monen muun elinehtokamppailua käyvän kansalaisen asemassa. Näissä asioissa jos missä pätee vanha marxilainen viisaus, että oleminen määrää tajuntaa.

Menneisyydenhallinnan haaste

Jouduin viisi vuotta sitten sukeltamaan 60-luvun henkiseen ilmastoon kirjoittaessani lukua Inkeri Anttilan 80-vuotispäiväksi laadittuun kokoomateokseen.² Päädyin pohdiskelemaan liberalismiin paradoksaalista luonnetta aatteena ja liberaalin dilemmaa ihmisenä: »Yhtäältä liberalismi on esiaste radikalismille – sille edistykseen muutokseen pyrkivälle vasemmistösävyiselle radikalismille, joka leimasi 60-lukua noin vuoteen 1968 asti. Toi-

saalta liberalismi on osa reformipolitiikkaa, joka estää radikalismien toteutumisen loppuun saakka ja joka vain paikkaa järjestelmää sen perusteisiin puuttumatta – oli järjestelmä kapitalistinen kuten yleensä ajatellaan tai sosialistinen kuten Gorbatšovin Neuvostoliitossa.»

Oli loogista, että 1960-luvun henkinen vapautuminen johti meillä taistolaisuuteen ja sen rinnalla vaikuttaneeseen niin sanottuun yleisdemokraattisuuteen – paitsi kommunistien tiukan linjan terävöitymiseen myös samanhenkisen radikalismien leviämiseen muihin poliittisiin piireihin kokoomusnuoria myöten. Erityisen alttiita tälle edistykselliselle ilmastonmuutokselle olivat meikäläisen tapaiset porvariskotien nuoret, jotka olivat koko lapsuutensa eläneet enemmän tai vähemmän hillityn taantumuksellisuuden oloissa. Eikä se ollut vain poliittinen projekti, vaan mitä suurimmassa määrin älyllinen liike, jota on syytä lähestyä aatehistorian näkökulmasta. Sen pohja on kotikutoinen, mutta sotakokemuksista ja geopolitiikasta johtuen siinä on luonnollisesti paikkansa myös Neuvostoliitolla.

Näen siis myös suomettumisen takana 1960-luvun vapautumisen ja arvopluralismin eli porvarillisen liberalismien tunnukset. Näen myös, että nämä ilmiöt ovat vaiheita pitkässä aatehistoriallisessa jatkumossa – suuressa kertomuksessa, joka etenee oman logiikkansa mukaisesti. Tuon logiikan paljastaminen ja ymmärtäminen on menneisyydenhallinnan haasteista kiintoisimpia. Oman ikäpolveni radikalisoituminen oli todella merkittävä historiallinen ilmiö, joka tosin rajoittui lähinnä koulu- ja korkeakoulumaailmaan eli oli luonteeltaan sittenkin melko elitististä. Silti sitä on syytä tutkia juurta jaksain – sananmukaisesti radikaalisti – sen sijaan että vain tongitaan historian roskatynnyreitä. Suometumisestakin saa toki aikaiseksi seksikästä kerrottavaa, mutta jälkiviisas moralisointi ei auta ymmärtämään, mistä oikeastaan oli kysymys.

Alussa lainaamani Ylikankaan toteamus muistuttaa, miten ensimmäisen polven suomettumistutkimukset ammentavat vielä traumaattisesta pyrkimyksestä päästä ulos historian roskatynny-

¹ *Helsingin Sanomat* 3.7.2000.

² *Koku rauhaalasta ja hunaania kriminaalipolitiikkaa* (Helsingin yliopisto, 1996).

reistä, puhtaiden kirjoihin. Näiltä tutkimuksilta ei voi odottaa paljon aarehistoriallisten haasteiden selvittämisessä. Tähän tarvitaan tutkimusta, joka mukana olleiden puhtaaksi pesemisen tai mustamaalaamisen sijasta keskittyy ilmiöön itseensä.

Jukka Rislakki SOSIALISMI, TANGO JA VIRO- PORNOGRAFIA

Ainakaan minä en voine torjua pyyntöä kirjata mielipidettäni ilmiöstä, jota kutsutaan suomettumiseksi. Olen entinen opiskelijadikaali, paljon Suomen, Baltian ja Venäjän historiaa käsitellyt kirjoittaja ja Suomen suurimman sanomalehden ensimmäinen kirjeenvaihtaja Baltian maissa. Varsinkin takavuosina työni otettiin joskus ristiriitaisesti vastaan. Eräät lukijani Suomenlahden molemmin puolin levittivät minusta mainesanoja, joita en viitsi tässä toistaa. Minut on myös useammin kuin kerran toivotettu tervemenneeksi itärajan taa – ilman paluulippua.

Olen ollut kuin kiusallani jookinlainen venäläisten ja venäläisyyden ystävä silloinkin kun se ei ole ollut muodissa. Yhtäältä kirjoitin kirjan suomalaisten teloituksista Stalinin Neuvostoliitossa, toisaalta yritin lehteni sivuilla vastustaa ryssävihaa – venäläisten leimaamista ja halveksimista. Se on mielestäni erittäin tyhmää ja jopa vaarallista. Kirjoitukseni herättivät joissakin suorastaan raivokkaita vastareaktioita.

Kiirehdin lisäämään, että olen aina vaatinut toimittajalta, ainakin itseltäni, riippumattomuutta ja sitoutumattomuutta siinä määrin kuin se inhimilliselle olennolle on mahdollista (ellei hän työskentele puoluelehdessä). Mielestäni toimittajan ei pitäisi liittyä edes poliittiseen puolueeseen puhumattakaan sellaisesta oudosta ajatuksesta, että toimittajien järjestö kokonaisuudessaan liitettäisiin Suomi-Neuvostoliitto-Seuraan tai johonkin toiseen